

[0633] ALDFRYSKE FAMYLJE-OANTEKENINGEN YN IN
MIDDELNEDERLÂNSK 'GETIJDENBOEK'

De fyftjinde ieu is de bloeitiid fan it gebedsboek foar leken, it saneamde 'getijdenboek' ('Stundenbuch', 'book of hours', 'horarium')¹. Yn 'e twadde helte fan dy ieu is sels sprake fan in eksplosive groei fan it tal gebedsboeken foar leken². Wy sille der wol fan útgean meie dat ek yn Westerlauwersk Fryslân gâns in tal 'getijdenboeken' sirkulearre ha. Alhoewol't de measten, mei't se foar gebrûk troch leken ornearre wienen, yn 'e folkstaal steld binne, is ús net ien sa'n gebedsboek yn it Frysk oerlevere, allikemin as in Frysktalich hilligelibben, om in net minder populêre lêsstoffe út deselde tiid te neamen. It hat der in soad fan dat yn Westerlauwersk Fryslân neist Latynske allinne mar Middelnederlânske 'getijdenboeken' yn omrin west ha. Sa wurde yn it Frysk Museum te Ljouwert twa Middelnederlânske specimina bewarre dy't neffens de dêryn foarkommende oantekeningen yn it besit fan Fryske famyljes west ha: it 'Getijdenboek Sjaerdema' en it 'Getijdenboek Gaelema'³. De taal dêr't dy oantekeningen yn makke binne, is yn it earste gefal inkeld Middelnederlânsk, yn it oare gefal Middelnederlânsk en Aldfrysk. Fan dy Aldfryske passaazjes wie, ôfsjoen fan twa fragminten⁴, oant no ta noch gjin útjefte beskikber. Hjirûnder folget in transkripsje fan 'e Aldfryske famylje-oantekeningen út it 'Getijdenboek Gaelema', foarôfgien troch in koarte beskriuwing fan it hânskrift en in taljochting op 'e ynhâld fan 'e oantekeningen.

It 'getijdenboek' dêr't it hjir om giet, is skreaun op perkamint en hat in houten bân. It wurdt holden foar in produkt út in Uterts scriptorium en wol út it tiidrek tusken 1450 en 1460⁵. It bestiet út 134 folio's, dy't mei poatlead nûmere binne. Op f. 2-13 fynt men in kalendarium, op f. 15-133 gebeden en oare teksten dy't mei it tsjerklik libben te krijen ha. De famylje-oantekeningen steane op f. 6^v (yn it kalendarium), f. 14^{r-v}, f. 64^{r-v}, f. 65^r (in net ôfmakke oantekening, dy't op f. 64^r yn syn hiele hear en fear te finen is), f. 133^v en f. 134^r. De Frysktalige oantekeningen binne dy op f. 6^v, f. 14^{r-v} en f. 134^r. De oantekeningen op f. 134^r binne mar foar in tige lyts part lêsber. Dat sil wol komme, mei't dizze folio opplakt west hat op it houten efterplat fan it boek. Dêrtroch binne der brune plakken op kommen, dy't de tekst hjir en dêr folslein fertsjusterje. Mei in soad muoite is it slagge om alteast in part fan 'e oantekeningen op dizze folio te ûntsiferjen. Dêrta is dat blêd bestudearre mei help fan ultrafiolet ljocht, wylst der letter ek noch in ultrafiolet-opname fan makke is op it Laboratorium voor Museumtechnische Wetenschappen te Amsterdam⁶.

De oantekeningen yn it 'Getijdenboek Gaelema' geane oer berte, ferstjerren en trouwen. It kaam wol faker foar dat soksoarte famyljenotysjes yn 'getijdenboeken' makke waar-

den sa't dat yn letter tiid yn 'e famyljebibel dien wurde soe⁷. Lykas sein steane ek oantekeningen yn it 'Getijdenboek Sjaerdema'. Dat binne hast allegearre opjeften fan data fan ferstjerren (fan belang foar de tsjerklike betinking fan dy dei), dy't yn it kalendariumpart oantekene binne (yn it 'Getijdenboek Gaelema' komt mar ien sa'n oantekening foar). De famyljes dêr't de oantekeningen yn it 'Getijdenboek Sjaerdema' (de data dy't opjûn wurde, rinne fan 'e fyftjinde ieu oant 1658) oer geane, binne: Siaerda, Dekema, Hottinga, Kamstra, Botnia, Roorda en Albada. Oantekeningen yn it Aldfrysk oer berte en trouwen fine wy net allinne yn it 'Getijdenboek Gaelema', mar ek yn in net-tsjerklik boek, te witten in eksemplaar fan Hieronimus Brunswig syn wurk *Dits dat hantwerck der chirurgien* (Utert, 1535). Dizze oantekeningen, dy't it tiidrek 1526-1550 bestrike (mei noch in oantekening yn it Middelnederlânsk út 1558), geane oer de famylje Haerda⁸.

De iene oantekening yn it kalendariumpart fan it 'Getijdenboek Gaelema' datearret út it jier 1496. De ferstoarne (Jel Hetta wiif út Mantgum) sil de widdo fan Hetta to Hoxwier west ha⁹. De oantekeningen op f. 14^{r-v} geane oer it trouwen fan Gala Galama en Foeck (Hoxwier) yn 1523 en de berte fan sân bern út dat houlik yn 'e jierren 1524-1533. Op f. 64^r is de berte fan fjouwer bern fan Seerp Galama yn 'e jierren 1562-1566 optekene, folge troch it berjocht fan syn dea en de berte fan in postúm bern yn 1581 (f. 64^v). Op f. 133^v wurdt meidielt dat Foeck Hoxwier yn 1554 en Gala Galama yn 1559 ferstoarn is. De oantekeningen op f. 134^r geane oer de berte fan fiif bern (ien dêrfan is Foeck) en, foar safier te begripen, it ferstjerren fan ien dêrfan yn 'e jierren 1491-1505. Slacht men it Stamboek fan 'e Fryske adel der op nei, dan sjocht men dat it giet om bern fan Aesga to Hoxwier (de jonge), in broer fan 'e niisneamde Hetta, en Wick Dekema¹⁰.

Op grûn fan it foargeande kin fêststeld wurde dat it 'Getijdenboek Gaelema' de folgjende eigners hân hat:

- 1) Aesga to Hoxwier (stoarn yn 1504¹¹), troud mei Wick Dekema (stoarn yn 1533);
- 2) Gala Galama (1499-1559), troud mei Foeck Hoxwier (1495-1554), dochter fan 'e foargeanden;
- 3) Seerp Galama (1528-1581), soan fan 'e foargeanden en troud mei His (van) Botnia (stoarn yn 1593).

Aesga to Hoxwier wie haadling te Mantgum. Syn skoansoan Gala Galama, út 'e bekende Koudumer haadlingefamylje, hat fan 1537 oant 1541 grytman fan Gasterlân west¹². Letter fine wy him werom as bewenner fan 'e state Hoxwier te Mantgum, dêr't er troch ferervjen eigner fan wurden is¹³. Syn soan Seerp Galama, dy't ek eigner fan Hoxwier west hat, is bekend wurden troch syn rol yn it ferset tsjin de Spaanske hearskippij oer de Nederlannen. By syn ferstjerren wie er grytman fan Baarderadiel (sûnt 1577)¹⁴.

Fan wa binne no de Aldfryske oantekeningen yn it 'Getijdenboek Gaelema'? De hân op f. 6^v kin ik net te plak bringe. De skriuwer fan 'e oantekeningen op f. 14^{r-v} is

Gala Galama, dy't himsels dêryn mei 'ick' oantsjut. Oan it hânskrift te sjen hat er de earste seis oantekeningen yn ien kear makke en dat kin dan net earder west ha as yn 1528. De oantekeningen oer 1530 en 1533 moat er der letter byskreaun ha en wol yn twa kearen. Wat opfalt is dat er de berte fan op syn minst trije fan syn bern net oantekene hat, te witten fan Wick (1532), Riem (1535) en Hette (bertejierr ûnbekend)¹⁵. De oantekeningen op f. 134^r binne fan twa hannen. De earste trije (oer de jierren 1491-1498) binne sa goed as wis fan Aesga to Hoxwier, de oare twa sille wol fan syn frou Wick Dekema wêze. De lêste oantekening (fan 3 maaie 1505) hie Aesga ek net mear meitsje kind, mei't er al op 24 novimber 1504 ferstoarn wie. Fan wa't de Nederlânske oantekeningen binne, is net altiten út te meitsjen. De oantekeningen oer de berte fan Seerp Galama syn earste fjouwer bern yn 'e jierren 1562-1566 sille wol oan himsels taskreaun wurde meie. Unwis is lykwols, wa't ferantwurdlik binne foar de notysjes oer it ferstjerren fan Foeck Hoxwier, Gala Galama en Seerp Galama.

Der moat noch wiisd wurde op it belang fan de hjir útjûne famylje-oantekeningen foar ús kennisse fan it proses fan skriuwtalwiksel yn Westerlauwersk Fryslân yn 'e sechstjinde ieu. Wy kinne fêststelle dat Aesga to Hoxwier en Gala Galama as skriuwtal it Frysk brûke, wylst Seerp Galama, fertsjintwurdiger fan 'e folgjende generaasje, it Nederlânsk foar kar nimt. Wat soartgelyks sjogge wy yn 'e famylje-oantekeningen Haerda. It Pitsersbierrumer hearskip Fedde Haerda makket syn oantekeningen oer de jierren 1526-1550 yn it Frysk, mar it berjocht fan syn ferstjerren yn 1558, dat nei alle gedachten troch syn soan Piebe (berne 1539) skreaun is, is yn it Nederlânsk. Hjirby moat der om tocht wurde dat it giet om persoanlike oantekeningen, dêr't elk de taal foar kieze koe dy't er woe. Sa foarmet de taalwiksel yn 'e famylje-oantekeningen fan 'e Galama's, lykas ek yn dy fan 'e Haerda's, in sprekkende yllustraasje fan it ferlern gean fan 'e Fryske skriuwtaltradysje yn 'e rin fan 'e sechstjinde ieu¹⁶.

Grins

Oebele Vries

Noaten:

1. Wy misse in brûkbere Fryske wjergader fan dit begryp ('stûneboek' faaks?).
2. G. Achten, *Das christliche Gebetbuch im Mittelalter. Andachts- und Stundenbücher in Handschrift und Frühdruck*. Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Ausstellungskatalog 13 (Berlin, 1980) 44.

3. Bibleteek Frysk Museum, II B/3a en II B/3.
4. De earste oantekening op f. 14^r is earder printe yn:
J.H.J. van Wageningen thoe Dekama, "De State Hoxwier te Mantgum", *Friesche Volksalmanak voor het jaar 1890*, 58-59; allyksa yn: T.J. de Boer, "Reyner Bogerman's Friesche Rijmspreuken", *De Vrije Fries*, 19 (1900) 244.
De tredde oantekening op f. 14^v is earder printe yn: Van Wageningen, "De State Hoxwier", 62.
5. Neffens in oantekening op in los bledsje, dat yn it hânskrift lein is.
6. Mei tank oan 'e hear S. T. Postma (Frysk Museum) foar syn meiwurking.
7. J. Harthan, *Books of hours and their owners* (London, 1977) 35.
8. J. Visser, "Famylje-oantekeningen Haerda 1526-1558", *Genealogysk Jierboekje 1970*, 48-50.
9. Yn 1488 wurdt in 'Jel Hoxwier wedue' te Mantgum neamd (P. Sipma, *Oudfriesche Oorkonden*, dl. III ('s-Gravenhage, 1941) nr. 20). Neffens M. de Haan Hettema en A. van Halmael, *Stamboek van den Frieschen, vroegeren en lateren, adel* (Leeuwarden, 1846) I, 225 soe net Hetta, mar syn broer Aesga (de âlde) mei in Jel trouw west ha. Dat moat wol in fersin wêze.
10. De Haan Hettema en Van Halmael, *Stamboek*, I, 225.
11. J. van Wageningen thoe Dekama, "De State Hoxwier to Mantgum. Neilêsing", *Friesche Volksalmanak voor het schrikkeljaar 1892*, 245-246.
12. A.J. Andreae, *Nalezing op de Nieuwe naamlijst van grietmannen van Jhr. Mr. H. Baerdts van Sminia* (Leeuwarden, 1893) 118.
13. Van Wageningen, "De State Hoxwier", 59.
14. H. Baerdts van Sminia, *Nieuwe naamlijst van grietmannen van de vroegste tijden af tot het jaar 1795* (Leeuwarden, 1837) 228-231.
15. De Haan Hettema en Van Halmael, *Stamboek*, I, 118-119.
16. 16. Ik hoopje meiertiid op it proses fan skriuwtalwixsel yn Westerlauwersk Fryslân noch neier yn te gean.

TEKSTEDYSJE

(Alles tusken fjouwerkante heakken is oanfolle. It tal punten foar net ûntsifere gedielten is tige globaal)

[f. 6^v] [14]96 maaie 21

Jnt jeer faen xcvi dae stoer jel hetta vijf to mantghum op den dey valente *martir* bedde foer dyoe seel¹

[f. 14^r] 1523 febr. 28, maaie 4

Jnt Jeer ws Heren M. ccccc *ende* tryentueyntich de achtentue`y`ntichste dey februario doe trouuen ick Gaele gaelema *ende* foeck myn wyf mencorm *ende* deer ney de fyerde dey maij doe wern ws hallynghen²

[15]24 febr. 19

Jnt jeer deer ney fan fyouerentueyntighen de nyoghenteende dey februario de junds tuysken saennen³ *ende* achten doe word ws trynke bern

[15]25 april 9

Deer neij int jeer fan fyfentueijntighen de nyoghende deij Aprilis de morns toe trye wren doe word ws Aesghe bern

[f. 14^v] [15]26 maaie 5

Jnt jeer van sexentueijntighen deer neij den fyfte dey maij de morns omtrent trye wren doe word ws jw bern

[15]27 july 4

Deer ney int jeer fan saenentueyntighen de fyerde deej Julij de morns omtrent trye wren doe word ws tijetzs bern

[15]28 okt. 25

Deer neij int jeer fan achtentueyntijghen de fyfentueyntichste deij Octobrijs de juns omtrent acht wren do word ws⁴ Seerp beern

[15]30 july 10

Jnt jeer fan trytighen de tyende deij julij tuysck tua wren *ende* tryen neij middeij dae word ws bauck bern

[15]33 jan. 18

Jnt jeer van trientrityghen de achteende deij january de morns foer tryen dae word ws⁵ [hartman bern]

[f.134^r] 1491 maaie 13

Jnt jeer ws heren twsent CCCC een *ende* nyoghentich op sente seruacius dey dae [vaerd] b..... beernd

1495 okt. 28

Jnt jeer ws heren twsent CCCC fyf *ende* nyoghentich dae vaerd foeck beernd op⁶ sente symo[n et jud]e d[ey]

1498 febr.

Jnt jeer ws heren twsent CCCC acht *ende* nyoghentich dae [vaerd] hette beernd op den ney purificacio marie dat j..... neij sante scholastice dij dey bolssvert k..... dattit god jnden hy.... 7

1502 jan. 17

Jnt jeer XV^c *ende* twa vaerd v.... hetta beern des deys ney sce⁸ an[thonius]⁹

1505 maaie 3

Jnt jeer XV^c *ende* fief op hellige crioies dey in *vencionis* vaerd [aesgha] beern¹⁰

Noaten by de tekstedysje:

1. Dizze oantekening is mei in streekje ferbûn mei de namme fan 'e martelder Valente yn it kalendarium.
2. Sjoch oer it wurd *hallinge* (brulloft): De Boer, „Bogerman's Friesche Rijmspreuken", 244; L.-E. Ahlsson, *Die altfriesischen Abstraktbildungen* (Uppsala, 1960) 58; Ph.H. Breuker, „Dij Frieske tafel": in twadde tekst neist Gabbema sines", *Ut de Smidte fan de Fryske Akademy*, 18, nr. 3 (sept. 1984) 32.
3. De twadde *n* fan *saennen* is ferbettere út *e*.
4. Nei *ws* is in *f* trochhelle.
5. Nei *ws* is faaks in wurd trochhelle. Dêrnei is in rigel troch ôfsnijing ferlern gien (allinne de boppe-einen fan in pear letters steane der noch). De oanfolling is oernommen út in ôfskrift fan in part fan 'e oantekeningen yn it 'Getijdenboek Gaelema', yn 1847 makke troch Mr. Balthazar Theodorus baron van Heemstra te Deinum (RA Fryslân, Friesch Genootschap 1002). Neffens De Haan Hettema en Van Halmael, *Stamboek*, I, 118 soe Hartman berne wêze op 18 febrewaris (ynstee fan jannewaris) 1533.
6. *op* stiet yn 'e marzje (in ferwiisteken mist).
7. Dizze oantekening giet net allinne oer de berte, mar sa goed as wis ek oer it ferstjerren fan Hette. It folgjende bern krige nammers ek wer de namme Hette (Hetta). Dat is de ferneamde jurist Hector van Hoxwier, dy't riedshear yn it Hof fan Fryslân (1538-1541) en presidint fan it Hof fan Utert (1541-1546) west hat.
8. Bedoeld sil wêze: *sancte* (de abbreviatuer mist).
9. [E.M. van Burmania], *Naamrol der Edele Mogende Heeren Raden 's Hoffs van Friesland* (Leeuwarden, 1742) 10 jout as bertedatum op: daags na S^t. Antoni.
10. Neffens in oarkonde fan 7 novimber 1524 (P. Sipma, *Oudfriesche Oorkonden*, dl. II ('s-Gravenhage, 1933) nr. 319) wie Aesgha op dat stuit noch gjin fiifentweintich jier âld. Hy moat dus nei 7 novimber 1499 berne wêze en dan past er allinne op dit plak.